

Сидоренко С.І.
кандидат філологічних наук, доцент
Національний авіаційний університет

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ПРОЦЕСУ АНАЛІТИЗАЦІЇ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У 21 столітті все повніше розкривається талант О.О. Потебні як багатогранного, далекоглядного ученого-філолога, який більш ніж століття тому прозорливо накреслив перспективи розвитку філологічної науки, висловивши концептуальні ідеї щодо взаємозв'язку мови і народу – її носія. У працях О.О. Потебні відображена складність шляху формування національних мов, взаємозалежність історії народу та історії його мови. Сьогодні, коли лінгвістичні студії вже важко уявити поза межами антропоцентричної парадигми, ідеї О.О. Потебні набувають все більшої актуальності, одержують нове прочитання. У своїх працях учений постійно звертався до понять «народ», «народність», закликав до цілісного вивчення мови як відображення менталітету народу, його культури. Він розглядав мову одночасно як породження «народного духу» та джерело національної специфіки. Саме народ, як носій мови і культури, є для О.О. Потебні творцем мови.

Відправною тезою для цієї статті послужила думка О.О. Потебні, висловлена ним у праці «Мова та народність», щодо мовних наслідків співіснування різних народів та культур на одній території. Він зазначає: «... щойно у певній місцевості оселяються декілька племен і необхідність примушує їх до взаєморозуміння, між ними встановлюється спільність мови двома шляхами: або мова сильнішого племені витискає мову слабшого, ... або із змішення походять амальгамовані мови, якими є англійська, французька, італійська, іспанська, угорська» [Потебня 1993]. Історія англійської мови відображає драматичний процес становлення англійської нації, яка, не втративши своєї англосаксонської самобутності, загартувалася і збагатилася у процесі чисельних контактів з іншими народами і культурами світу.

Помітно, що сучасний етап історико-лінгвістичних розвідок характеризується зростанням уваги до соціокультурних аспектів мовного розвитку. Серед ґрунтовних праць останніх років можна згадати G. Knowles “A Cultural History of the English Language” (London 1997); B.A. Fennell “A History of English. A Sociolinguistic Approach” (Blackwell Publishing Ltd., 2001); “A Companion to the History of the English Language” Ed. by H. Momma and M. Matto (Blackwell Publishing Ltd., 2008); T.W. Machan “Language Anxiety: Conflict and Change in the History of English” (Oxford, 2009) та ін.

У цій статті ми ставимо за мету визначити роль соціокультурних чинників в одній з найбільш помітних змін, що її зазнала англійська мова у процесі свого історичного розвитку – трансформації від синтетичного до аналітичного граматичного ладу. В історії англійської нації два народи

здійснили значний вплив на англосаксонську культуру і мову шляхом безпосереднього контакту на англійській території – скандинави та французи. Відштовхуючись від тези О.О. Потебні про результати співіснування різних народів на одній території, визначимо ступінь екстралінгвістичного впливу зазначених культур і мов на структурні зміни в англійській мові.

Давньоанглійська (англосаксонська) була синтетичною мовою, з розвинутими флективними парадигмами іменника, дієслова, прикметника та займенника та значно більш вільним порядком слів порівняно із сучасною англійською. Іменники змінювались за чотирма відмінками, двома числами та мали відмінні парадигми залежно від приналежності до певної основи. Рід був граматичною категорією. Прикметники мали сильну та слабку парадигми, змінювались за п'ятьма відмінками, двома числами та трьома родами. Особові займенники, крім однини і множини, мали граматичну форму двоїни та змінювались за чотирма відмінками. Дієслово мало граматичні категорії часу, способу, особи, числа, що виражались флективно. Ситуація радикально змінилася протягом середньоанглійського періоду, коли внаслідок редукції флексій та уніфікації парадигм за аналогією морфологічна система кардинально змінила свій вигляд.

З кінця VIII ст. англосаксонські королівства почали зазнавати нападів скандинавів, кульмінацією яких стало поглинання Англії Данією під час правління Канута (Кнута) Великого у першій половині XI ст. Значна частина скандинавів назавжди оселилась у Британії, зробивши її своїм домом. Скандинави одружувались з жінками-англосаксами, приймали повсякденний образ життя і традиції підкореного народу [Fennell 2003, 90]. Асиміляція скандинавів в Англії відбувалась досить легко завдяки генетичній спорідненості англосаксів та скандинавських племен та близькості їхніх діалектів. Важливим фактором була схожість соціального устрою та побуту. Досвід, набутий скандинавами протягом «епохи вікінгів», навчив їх адаптивності. А. Боу і Т. Кейбл називають скандинавів «народом-космополітом», яким вони стали завдяки століттям контактів з різними народами та культурами Європи [Vaugh, Cable 2002, 86]. Яким чином соціокультурна специфіка англо-скандинавського контакту могла відбитися на граматичному ладі англійській мові?

Дослідники історії англійської мови єдині у тому, що, хоча скандинавський вплив на граматичну будову англійської мови важче проілюструвати, ніж на її словниковий склад, цей вплив не підлягає сумніву. Переконалим доказом є запозичення флективних елементів, що в історії мовних контактів відбувається не так часто. Деякі флексії, характерні для нортумбрійського діалекту давньоанглійського періоду (північ Англії), походять із давньоскандинавських діалектів: *-s* 3 особи однини теперішнього часу дієслів, дієприкметникове закінчення *-and*; слова *scant*, *want*, *athwart* зберігають у кінцевому *-t* давньоскандинавське прикметникове закінчення середнього роду [Vaugh, Cable 2002, 93-94]. Але безперечно, запозичення

поодиноких флексій не могло стати системним чинником процесу інтенсивного спрощення парадигм, що відбувалося протягом середньоанглійського періоду. Таким чинником, на думку дослідників, стала близькість англосаксонських та давньоскандинавських діалектів, що забезпечувала високий ступінь їхньої зрозумілості для контактуючих народів. В умовах, коли слова, що їх вживали англосакси та скандинави, мали спільні корені і відрізнялися лише флексіями, прагматична мета комунікації неминуче зумовила необхідність позбавлятися перешкод, що заважали порозумінню.

Деякі лінгвісти вважають за можливе говорити про існування у той час в Англії певного англо-скандинавського піджина. Зокрема, Дж. Кноулз зазначає, що « ... англійці та данці спілкувалися на своєрідному германському піджині та зневажали закінчення слів» [Knowles 1997, 42]. Б. Феннелл визнає можливість того, що перші покоління скандинавів, що постійно мешкали в Англії (X-XI ст.), користувалися певною короткотривалою формою піджину. Водночас вона зазначає, що немає жодних лінгвістичних доказів того, що ці гіпотетичні контактні засоби спілкування набули форми хоча б більш-менш стабільного піджину [Fennell 2003, 128]. Піджинізація була малоймовірною як з суто лінгвістичних так і соціальних причин. З одного боку, генетична спорідненість давньо-скандинавських та англосаксонських діалектів сама по собі забезпечувала високий ступінь їхньої взаємозрозумілості, що усувало необхідність кардинального структурно-функціонального спрощення задля забезпечення потреб комунікації (що є характерним для піджина). З іншого боку, в Англії після скандинавського завоювання і не було потреби у редукованій мовній формі, яка б слугувала певним комунікативним потребам. Оскільки скандинави були постійними мешканцями країни, вони потребували повнофункціональної мови, а не проміжної, обмеженої контактної мовної форми, якою є піджин [Fennell 2003, 129-130].

Англо-нормандський контакт суттєво відрізнявся від англо-скандинавського. Культура, привнесена в Англію нормандцями, сприймалась як соціально привілейована, вища за культуру підкореного народу, а французька мова, для якої нормандське завоювання відкрило двері в Англію, не мала тієї переваги генетичної близькості, яка полегшувала взаєморозуміння англосаксів та скандинавів. Більш того, у перші десятиліття після нормандського завоювання прагматично-комунікативна мотивація спілкування між завойовниками та завойованими мала обмежений, ситуативно-примусовий характер. Специфіка соціолінгвістичної ситуації в Англії в той час полягала в тому, що нормандське завоювання не просто «ввело» нову, французьку, мову на англійську територію, а й спричинило ситуацію чіткої функціональної диференціації мов, якими розмовляли в країні, коли конкретна мова асоціювалася з певною сферою ужитку та певним типом комунікації [Machan 2009, 106]. Так, французька мова у формі

її англонормандського діалекту панувала у царині королівського двору та державного управління, судочинства, освіти і літератури, латинь була мовою церкви та науки, а англійська залишалась мовою повсякденного спілкування народних мас з чітко вираженим маркуванням соціальної неprestижності.

Об'єктивно певна частина населення (як нормандського, так і англійського походження) була зацікавлена у володінні обома мовами. Разом з нормандськими баронами після завоювання до Англії переселилась значна частина французів середнього та нижчого класів, які мусили вивчати англійську задля спілкування з місцевим населенням. Цілком природно припустити, що нормандські солдати, що одружувалися на англійських жінках, у повсякденному спілкуванні переходили на англійську мову. Легко уявити, що навіть нормандській лицар, що мешкав у невеличкому маєтку у сільській місцевості в оточенні англійських селян і слуг, повинен був хоча б на елементарному рівні спілкуватися зі своїми підлеглими [McCrum, Cran, MacNeil 2002, 75]. З іншого боку, купці, ремісники та інші представники середнього класу, священники і взагалі освічені люди англійського походження були зацікавлені у вивченні французької мови. Проте, у свідомості мовців-білінгвів обидві мови залишалися чітко соціально та функціонально розмежованими. До того ж, після втрати Англією земельних володінь на континенті на початку XIII ст. мовна ситуація в країні стала змінюватися. У XIII ст. французька навіть для вищих верств населення Англії вже не була рідною мовою, функціонуючи засобом офіційної комунікації, а у XIV ст. остаточно перетворилася лише на атрибут соціального престижу, аристократичної культури та освіченості. До того ж, французька мова, що була у вжитку в Англії, настільки відійшла від мови Парижу, що стала об'єктом глузування знавців «правильної» французької.

Хоча усі історики англійської мови єдині в тому, що вплив нормандського завоювання на англійську мову за масштабами його наслідків перевищує будь-який інший екстралінгвістичний вплив, його беззаперечні видимі результати лежать лише у царині словникового складу. Як зазначає Б. Феннелл, «з лінгвістичної точки зору вплив французької на англійську не був ані радикальним, ані особливим. ... Англійська мова здійснила інтенсивні запозичення із французького словникового складу, але неможливо з впевненістю вказати на будь-які очевидні структурні зміни» [Fennell 2003, 130].

Разом з тим, не можна відкидати можливість опосередкованого впливу англо-французького контакту на розвиток тих внутрішньомовних тенденцій, що вже діяли у структурі англійської мови, зокрема процесу спрощення та уніфікації парадигм. Панівне положення французької мови після нормандського завоювання перервало англосаксонську писемну традицію і тим самим надало значної свободи розвитку англійським територіальним діалектам. Був усунений стримуючий фактор мовного авторитету, яким в Англії до нормандського завоювання виступав усекський діалект. Зміни у граматичній системі, які вже діяли (особливо інтенсивно у північних

діалектах), отримали можливість розвитку без перешкод, якими зазвичай виступають нормативні документи, соціально авторитетні мовні форми та писемна традиція.

Підсумовуючи, хотілося б акцентувати увагу на таких тезах:

1. Трансформація англійської мови від синтетичної до аналітичної була результатом у першу чергу глибинних внутрішньомовних процесів, що помітні уже в давньоанглійський період. Фіксація наголосу у давньогерманських діалектах на першому (кореневому) складі стала поштовхом для процесу редукції ненаголошених складів, який мав серйозні наслідки для морфологічної системи.

2. Внутрішньомовний процес поступової ерозії граматичних флексій був підсилений потужним екстралінгвістичним чинником, яким стала асиміляція скандинавів в Англії. Генетична близькість діалектів англосаксів та скандинавів, відсутність соціального контрасту, прагматична спрямованість на спілкування зумовили комунікативний акцент мовців обох народів на смислових компонентах мовних форм, за рахунок ігнорування граматичних показників.

3. Нормандське завоювання не мало безпосереднього впливу на граматичну систему англійської мови через різноструктурність англійської та французької мов та соціальну обмеженість міжкультурної комунікації. Проте, завоювання створило в Англії мовну і соціокультурну ситуацію, яка сприяла вільному перебігу вже діючих у граматичній структурі процесів.

1. **Потебня А.А.** Мысль и язык. [Електронний ресурс] / А.А. Потебня // Киев, 1993. – 192 с. – Режим доступу: <http://lib.co.ua/phylos/potebnya1/Potebnya1.txt>. 2. **Baugh A.C., Cable Th.** A History of the English Language / A.C. Baugh, Th. Cable // London: Routledge, 2002. – 459 p. 3. **Fennell B.A.** A History of English. A Sociolinguistic Approach / B.A. Fennell // Blackwell Publishing, 2003. – 298 p. 4. **Knowles G.** A Cultural History of the English Language / G. Knowles // London: Arnold, 1997. – 190 p. 5. **Machan T.W.** Language Anxiety. Conflict and Change in the History of English / T.W. Machan // Oxford University Press, 2009. – 312 p. 6. **McCrum R., Cran W., MacNeil R.** The Story of English / R. McCrum, W. Cran, R. MacNeil // Penguin Books, 2002. – 490 p.

Сидоренко С.І. Соціокультурні чинники процесу аналітизації в історії англійської мови.

У статті розглядається вплив скандинавського та нормандського завоювань на процес трансформації граматичної будови англійської мови від синтетичної до аналітичної.

Ключові слова: соціокультурний чинник, скандинавське завоювання, нормандське завоювання, редукція та уніфікація флексій.

Сидоренко С.И. Социокультурные факторы процесса аналитизации в истории английского языка.

В статье рассматривается влияние скандинавского и нормандского завоеваний на процесс трансформации грамматического строя английского языка от синтетического к аналитическому.

Ключевые слова: социокультурный фактор, скандинавское завоевание, нормандское завоевание, редукция и унификация флексий.

Sydorenko S.I. Sociocultural influences on analytization of English in its history.

The article considers the impact of the Scandinavian and Norman conquests on the analytization of the English morphological system.

Key words: sociocultural influence, Scandinavian invasion, Norman conquest, reduction and unification of inflexions.